Robert Borkowski

TEOREMAT RADYKALIZACJI W PREWENCJI ANTYTERRORYSTYCZNEJ

Fundamentalizm religijny, idee mesjanizmu i manicheizmu oraz ekstremizm to rozmaite fenomeny myśli politycznej oraz typy politycznych postaw będące podłożem przemocy politycznej i zamachów terrorystycznych obecnych czasów. Niebezpieczeństwo płynące z działań zradykalizowanych frustratów dało znać o sobie w szeregu incydentów terrorystycznych. Przypadki Shoe-Bombera (2002 r.), komórki Hofstadt (2004 r.), zamachowców w Londynie (2005 r.), Operacji Pendennis (2005 r.), Osiemnastki z Toronto (2006 r.), Malika Nidal Hasana (2009 r.), Andersa Breivika (2011 r.), zamachowców z Bostonu (2013 r.) czy też Brunona Kwietnia (2012 r.) stały się przedmiotem licznych dociekań. Dokładne poznanie mechanizmów podjęcia działalności terrorystycznej celem realizacji skrajnych idei stanowi wyzwanie dla badaczy reprezentujących szerokie spektrum współczesnych nauk społecznych.

Radykalizacja jako preludium terroryzmu

Do najważniejszych problemów badawczych należą pytania o przyczyny wstępowania na drogę radykalizacji prowadzącą do przemocy oraz o przebieg procesu nabywania ekstremistycznych przekonań i metod rekrutacji oraz indoktrynacji w grupach terrorystycznych. Do najtrudniejszych niewątpliwie pytania o to, jakie punkty zwrotne w biografii potencjalnego terrorysty byłyby dostępne obserwacji oraz jeśli to w ogóle graniczy z prawdopodobieństwem, w jakim momencie i jakich okolicznościach możliwe byłoby podjęcie działań prewencyjnych. Kolejne pytanie badawcze dotyczyłoby rozstrzygnięcia, czy procesy radykalizacji w przypadku grup skrajnej lewicy, skrajnej prawicy, fundamentalistów religijnych są identyczne, czy też są odmienne. Istotnym zagadnieniem jest również rozpoznanie, jaki jest przebieg radykalizacji w grupach terrorystycznych a jaki radykalizacji terrorystów działających samotnie.

Wyniki tego rodzaju badań miałyby walor niezwykłej użyteczności z punktu widzenia polityki bezpieczeństwa, prewencji, zapobiegania zamachom i neutralizowania grup terrorystycznych. Nic dziwnego, że próby takich analiz podejmują rozmaite służby odpowiedzialne za bezpieczeństwo państwa. Kusząca jest bowiem perspektywa przewidywania i monitorowania tego rodzaju zagrożeń

szczególnie w dobie rozwoju ogromnych możliwości elektronicznej inwigilacji. Gdyby możliwe było precyzyjne rozpoznawanie środowisk, w których zachodzą procesy radykalizacji, możliwe byłoby również przeciwdziałanie tym procesom, ich powstrzymywanie i niedopuszczenie do powstawania terrorystycznych struktur organizacyjnych. Dawałoby to w ręce rządzących oraz służb specjalnych niebywale silny oręż. Pojawia się zatem pytanie o omnipotencję służb zwalczających terroryzm i ich dążenia do przekształcenia współczesnych demokracji w państwa totalnej inwigilacji (*dossier society*) spełniające antyutopijną ideę „policji myśli".

W świetle dotychczasowych dociekań nad fenomenem radykalizacji trzeba stwierdzić, że nie istnieje prosty algorytm zdarzeń. Odmienność kręgów kulturowych, warunków socjoekonomicznych, realiów politycznych i prawnych, różne cele polityczne ugrupowań terrorystycznych powodują, że niemożliwe jest sformułowanie syndromu radykalizacji ani powstanie uniwersalnej „teorii narodzin terrorysty". Dlatego też, należy stwierdzić, że można mówić jedynie o teoremacie radykalizacji[115]. Na gruncie kryminologii, psychologii i socjologii wypracowano szereg koncepcji teoretycznych ukazujących różne aspekty powstawania grup terrorystycznych, metod rekrutacji, pozyskiwania sympatii i poparcia społecznego. Znawca problematyki radykalizacji, Bartosz Bolechów[116] stwierdza wręcz, że proces radykalizacji jest skomplikowany, niejednorodny i indeterministyczny. W przytaczanym przez Tomasza Białka studium amerykańskiej *Secret Service* po zbadaniu osobowości i biogramów amerykańskich zamachowców uznano, że nie sposób wypracować jednoznacznego schematu wspólnych przyczyn stawania się terrorystą[117]. Do podobnych wniosków doszły służby niemieckie podejmując próby tzw. śledztwa za pomocą sieci (*Rasterfahndung*), czyli profilowania potencjalnych terrorystów[118].

Wielość stosowanych terminów, zróżnicowanie stanowisk badaczy, zjawisko mody na użycie pewnych pojęć stawiają potrzebę uporządkowania i zdefiniowania stosowanych kategorii pojęciowych, jak również określenia relacji między nimi. Nie mówiąc już o tym, jak różnie, częstokroć sprzecznie, nielogicznie i niekonsekwentnie stosowane są analizowane pojęcia w języku potocznym oraz w dyskursie politycznym.

Terminy ekstremizm i radykalizm często stosowane są w nauce zamiennie, choć w dawniejszej literaturze politologicznej spotkać można podział na ekstremizm jako fenomen skrajnej prawicy i radykalizm jako cechę lewej strony politycznego spektrum aż do skrajności w formie ideologii i ruchów lewackich. Po-

[115] Przyjęto na użytek poniższych rozważań rozumienie pojęcia teoremat (gr. *theórema* = widok) jako tezy wymagającej dowodu.

[116] Por. przegląd koncepcji radykalizacji dokonany przez B. Bolechowa w: tegoż, *Terroryzm – aktorzy, statyści, widownie*, Warszawa 2010; *Procesy radykalizacji mniejszości islamskiej w Unii Europejskiej. Od czynników permisywnych do przemocy politycznej* [w:] D. Szlachter i in. (red.), *Radykalizacja poglądów religijnych w społecznościach muzułmańskich wybranych państw Unii Europejskiej (Polska – Holandia – Wielka Brytania")*, Szczytno 2010.

[117] Zob. T. Białek, *Terroryzm. Manipulacja strachem,* Warszawa 2005, s. 102-103.

[118] Por. W. Dietl, K. Hirschamnn, R. Tophoven, *Terroryzm*, Warszawa 2009, s. 266, 270.

śród innych terminów stosowanych w literaturze pojawiają się także: populizm, natywizm, fanatyzm, integryzm oraz fundamentalizm.

Rys. 1. Radykalizm i ekstremizm w spektrum politycznym
Źrodło: opracowanie własne.

Podejmując próbę uporządkowania zbioru kategorii pojęciowych używanych w politologii i innych naukach społecznych, zaproponowano przyjęcie tezy, że w odróżnieniu od radykalizmu historycznego, współcześnie radykalizm należy rozumieć jako dystans na skali lewica – centrum – prawica poczynając od centrum aż ku ekstremom. Jako ekstremizm natomiast uznać wartości skrajne zarówno z lewej, jak i z prawej strony spektrum, lecz poza polem demokratycznej gry parlamentarnej. Innymi słowy radykalizm i radykalizacja oznaczałyby stopniowanie postaw a ekstremizm oznaczałby przejście na pozycje skrajności sytuujące się poza legalnym porządkiem demokratycznym. Efektem eskalacji ekstremizmu staje się działalność terrorystyczna.

Radykalizacja – wybrane koncepcje i konceptualizacje

W języku potocznym zapewne trudno byłoby w lapidarny sposób nazwać proces nabywania postawy skrajnej nie używając terminu „radykalizacja". Nie istnieją bowiem czasowniki pochodne od rzeczowników ekstremizm, fundamentalizm ani populizm czy fanatyzm (co najwyżej używa się określeń typu „rozfanatyzowany tłum"). Próby tworzenia tego rodzaju terminów od powyższych

rzeczowników byłyby w języku polskim absolutnym dysonansem. Istnieją natomiast terminy: radykalizować się, czyli skłaniać się ku radykalizmowi lub czynić radykalnym, radykalizacja postaw, radykalizacja poglądów, etc., co określa proces przyjmowania skrajnych poglądów i przybierania postawy skrajności w polityce.

Rosnąca popularność pojęcia „radykalizacja" jest związana ze zjawiskiem, które swego czasu sekretarz obrony USA Donald Rumsfeld określił jako wyłanianie się „nowego słownictwa" (*new vocabulary*) pod wpływem antyterrorystycznych działań militarnych i policyjnych w ramach wojny z terroryzmem (*Globar War on Terrorism*)[119]. Istotnym impulsem do poszukiwania nowych rozwiązań konceptualizacyjnych była też konferencja w Oslo (2003 r.) poświęcona analizie przyczyn współczesnego terroryzmu. Zarówno autorzy monumentalnej, czterotomowej „Psychologii terroryzmu" z 2002 r., jak i jeden z najwybitniejszych znawców problematyki John Horgan analizując w swej „Psychologii terroryzmu" w 2004 r. proces stawania się terrorystą, nie używali jeszcze terminu radykalizacja. J. Horgan stosował aparat pojęciowy socjologii („socjalizacja ku terroryzmowi") oraz kryminologii („faza preterrorystyczna", czyli faza preprzestępcza) i psychologii („proces afiliacji"), natomiast brytyjscy autorzy najczęściej określenia „socjalizacja potencjalnego terrorysty"[120].

Radykalizacja definiowana jest przez Damiana Szlachtera oraz grupę autorów pionierskich w nauce polskiej badań nad radykalizacją religijną w krajach europejskich jako „proces przyjmowania ekstremistycznego systemu wartości połączonego z wyrażaniem aprobaty, wsparcia, bądź wykorzystania przemocy i zastraszenia jako metody osiągania zmian w społeczeństwie lub zachęcanie do tego innych. Ostatecznym, najbardziej skrajnym stadium radykalizacji jest podjęcie przez daną jednostkę lub grupę, działalności terrorystycznej". Jest to określenie oparte o definicję sformułowaną przez Komisję Europejską, w której przyjmuje się, że radykalizacja jest zjawiskiem przyjmowania opinii, ocen i poglądów, które mogą prowadzić do aktów terrorystycznych. W oparciu o analizy holenderskich służb wywiadowczych sformułowano też twierdzenie, że za radykalizację można uznać sytuację zwrotu w sposobie myślenia w kierunku idei fundamentalistycznych oraz wzmaga się gotowość do działania na rzecz określonego celu[121].

Należy zauważyć bliskość definicji do przyjętej wcześniej, bo w 2007 r. definicji na użytek policji nowojorskiej w opracowaniu Wydziału Wywiadowczego NYPD dotyczącym islamskiej radykalizacji zatytułowanym „Radykalizacja na Zachodzie: zagrożenie wewnętrzne". Analizie poddano między innymi sylwetki londyńskich, madryckich i amerykańskich zamachowców. W schemacie tym

[119] Vide określenie więźniów (zatrzymanych – *detainees*) w Guantanamo nie jako *prisoners of war* ani też *criminals*, lecz jako *illegal enemy combatants.*

[120] Zob. O. A. Lawal, *Social-Psychological Considerations in the Emergence and Growth of Terrorism* [w:] Ch. E. Stout (red.), *Psychology of terrorism* T III, London 2002, s. 23-31 oraz J. Horgan, *Psychologia terroryzmu*, Warszawa 2008, s. 118-129.

[121] Zob. D. Szlachter i in. (red.), op. cit., s. 14-15.

Mitchell D. Silber i Arvin Bhatt przyjęli definicję radykalizacji jako „proces internalizacji ekstremistycznego systemu przekonań a więc przyjmowanie ekstremistycznej religijno-politycznej ideologii, która legitymizuje terroryzm jako środek dokonywania zmiany społecznej. Terroryzm stanowi ostateczną konsekwencję procesu radykalizacji”[122].

Analitycy NYPD wyróżnili w swym modelu cztery fazy radykalizacji. W fazie wstępnej, czyli pre-radykalizacji może dojść na przykład do konwersji religijnej, a w fazie drugiej do samoidentyfikacji z radykalnym ruchem. W kolejnej, trzeciej fazie dochodzi do indoktrynacji w grupie ekstremistów, by w końcowej, czwartej, nazwanej dżihadyzacją poddać się szkoleniu w państwach ogarniętych konfliktami zbrojnymi, w obozach, w fundamentalistycznych madrasach (inkubatory ekstremizmu), odwiedzać strony dżihadystyczne i zaopatrzyć się w broń oraz materiały wybuchowe. W końcowych wnioskach uznano między innymi, że nie ma jednej specyficznej drogi prowadzącej do terroryzmu, sama radykalizacja nie oznacza jeszcze, że członek ruchu czy grupy podejmie terrorystyczną aktywność, a także wskazano istotną rolę stron internetowych w procesie radykalizacji.

Kolejną pozycją, która uważana jest za znaczącą i wywarła wpływ na innych badaczy radykalizacji jest opracowanie autorstwa Daveeda Gartenstein-Ross i Laury Grossmann „Rodzimi terroryści w USA i UK: empiryczne studium procesu radykalizacji”, poświęcone analizie biografii ponad stu brytyjskich i amerykańskich terrorystów dżihady stycznych.[123] Istotne znaczenie w dyskusji nad radykalizacją miała również książka powiązanego z CIA Marca Sagemana poświęcona próbie sformułowania schematu radykalizacji islamistów[124]. Autor wcześniejszej „Sieci terroru” analizując biografie terrorystów dżihadystycznych sformułował tezę o malejącym znaczeniu Al Kaidy jako struktury organizacyjnej na rzecz wzrostu znaczenia ideologii, jako źródła inspiracji do radykalizacji zachodzącej w obrębie małych, wyizolowanych komórek terrorystycznych.

Z kolei w opracowaniu „Preventing Violent Radicalization in America” z 2011 r. Peter Neumann definiuje radykalizację jako „proces stawania się politycznym ekstremistą” i wyróżnia ekstremizm ideologiczny oraz ekstremizm metod działania. W odniesieniu do procesu wiodącego do pierwszego typu używa określenia „radykalizacja poznawcza” (*cognitive radicalization*), a w odniesieniu do przyjęcia ekstremistycznych metod działania pojęcia „radykalizacja metod” (*violent radicalization*). P. Neumann wyróżnia trzy etapy radykalizacji, a mianowicie: rozżalenie (opresja, wykluczenie, identyfikacja z ruchem radykalnym), zideologizowanie (internalizacja poglądów i ekstremistycznej ideologii) oraz uczestnictwo w siatce (wpływ lidera grupy ekstremistycznej, konformizm, dynamika procesów

[122] M. D. Silber, A. Bhatt, *Radicalization In the West: The Homegrown Threat,* New York 2007, s. 16, www.nypdshield.org.

[123] D. Gartenstein-Ross, L. Grosmann, *Homegrown Terrorists in US and UK: An Empirical Examination of the Radicalization Process*, Washington, D.C. 2009, www.defendddemocracy.org.

[124] M. Sageman, *Leaderless Jihad: Terror networks in the Twenty First Century*, Philadelphia 2008.

grupowych)[125]. Powyższe definicje cechuje niewątpliwa użyteczność dla policji i służb specjalnych w obszarze przeciwdziałania i zapobiegania zagrożeniu działalnością komórek terrorystycznych. Zaproponowano trójstopniowe rozróżnienie radykalnych postaw społecznych i wynikających z nich działań.

Tabela 1. Wymiary radykalizacji

radykalizacja opinii	**nonkonformizm, opozycja, sprzeciw**
radykalizacja postaw	**kontestacja, protest, bunt**
radykalizacja działania (eskalacja)	**walka, terroryzm, rebelia**

Źródło: opracowanie własne.

Warto podkreślić dokonane przez Teda Gurra dokładniejsze rozróżnienie procesów wiodących do pojawienia się aktywności terrorystycznej na: radykalizację, reakcję oraz eskalację na gruncie polskiej nauki, przyjętą przez Bartosza Bolechowa[126]. Radykalizacja miałaby oznaczać proces mobilizacji grupy do realizacji założonego celu społecznego lub politycznego (terroryzm skrajnej lewicy), reakcja natomiast odwołanie do drastycznych metod działania, celem powstrzymania zmian społecznych lub działań władz uznanych za niebezpieczne dla grupy (terroryzm skrajnej prawicy). Z kolei eskalacja oznaczać ma mechanizm (ostateczną fazę radykalizacji i/lub reakcji) wyłaniania się terroryzmu.

Radykalizację można też na gruncie socjologii traktować jako konwersję. Wychodząc od łacińskiego źródłosłowu (*conversio* = odwrócenie, obrót, zmiana) konwersję należy rozumieć jako zmianę wyznania albo gwałtowną zmianę światopoglądu jednostki lub grupy. Konwersja nie jest zmianą nominalną, z czego wynika, że nie dotyczy przypadków zmiany statusu wynikającego z zawarcia małżeństwa, z przymusu albo też chęci awansu społecznego. We współczesnej socjologii termin „konwersja" nie jest ograniczony wyłącznie do zjawisk ze sfery życia religijnego, ale odnosi się także do różnych rodzajów świeckiej konwersji, kiedy zaangażowanie się w określony ruch społeczny wymaga radykalnego i całkowitego zerwania z wcześniej uznawanymi wartościami i wierzeniami.

Można więc mówić o konwersji światopoglądowej, w której zmiana ideologiczna wiąże się z istotnym i szerokim przeobrażeniem postawy. Jest to drastyczna metamorfoza o gwałtownym przebiegu. Konwersja jest wszechogarniającą zmianą życiową najważniejszych aspektów biografii, oznacza zaprzeczenie dotychczasowej tożsamości, zmianę systemu uznawanych przez jednostkę wartości, negację dotychczas uznawanych, przyjęcie nowych autorytetów.

Analizując konwertywny wymiar przeistaczania się w terrorystę fundamentalistycznego, Bartosz Bolechów podkreśla znaczenie fantazji apokaliptycznych związanych z wyobrażeniami śmierci, odrodzenia, kataklizmów, końca świata

[125] P. Neumann, *Preventing Violent Radicalization in America*, Washington 2011, www.bipartisanpolicy.org.
[126] Por. B. Bolechów, *Terroryzm. Aktorzy*...op. cit. S. 99 i n.

i eschatologicznych transformacji jako podłoża „świętych wojen" toczonych przez grupy terrorystyczne[127]. W opinii badaczy zjawiska konwersji w destrukcyjnych sektach i grupach terroryzmu religijnego „nie ma uniwersalnych cech (…) podobnie, jak nie istnieją uniwersalne mechanizmy psychologicznej manipulacji stosowane w ich strukturach"[128].

Wnioski końcowe

1. Radykalizm i ekstremizm w odróżnieniu od fundamentalizmu i natywizmu nie są ideologiami, lecz można je określić raczej jako *façon de penser* i sposób działania. Wiele idei może być wyznawanych i realizowanych w sposób skrajny, a więc radykalny i ekstremistyczny.
2. Uporządkowanie terminologii celem stworzenia ujednoliconej siatki pojęciowej niewątpliwie służyłoby spójności oraz integracji analiz dokonywanych na gruncie różnych dyscyplin naukowych. Nie istnieje uniwersalny algorytm radykalizacji, bo za taki nie można uznać tworzonych modeli, które są po prostu schematami idealizacyjnymi, a więc rodzajem konceptualizacji[129]. Nie można też stwierdzić istnienia „syndromu radykalizacji" (zespołu symptomów występujących razem i współzależności między nimi), bowiem dotychczasowe modele nie są niczym innym, jak tworzeniem list różnych czynników makro- i mikrospołecznych, demograficznych i osobowościowych, determinujących zmiany postaw na ekstremistyczne. Można przyjąć co najwyżej określenie „hipoteza radykalizacji" (jako rodzaj osądu i propozycję stwierdzenia określonych relacji między zjawiskami), albo też określenie „teoremat radykalizacji" rozumiejąc go jako tezę, którą należy dopiero potwierdzić w wyniku rozwoju prac teoretycznych oraz dalszych empirycznych badań.
3. Samo pojęcie radykalizacji jest częściej używane w języku służb specjalnych i policji (oraz masmediów) niż w nauce, jest to termin o charakterze etykietującym. Niewątpliwie może być użyteczny w analizach wykorzystywanych przez służby policyjne i specjalne. Popularność tego pojęcia jest wyrazem mody na nowości terminologiczne, jak również efektem wpływu amerykańskich i brytyjskich koncepcji przeciwdziałania terroryzmowi na świat akademicki.
4. Teoremat radykalizacji jest tożsamy z koncepcjami socjalizacji i konwersji w socjologii, czy też zmiany postawy w psychologii społecznej (na gruncie której badacze podejmują próby wykreowania syndromu ekstremizmu), tym samym nie jest alternatywny dla dotychczasowych koncepcji teoretycznych

[127] Zob. szerzej na temat konwersji i terroryzmu jako psychozy religijnej, B, Bolechów, *Terroryzm. Aktorzy…* op. cit., s. 158-167.

[128] Por. M. Szostak, *Sekty destrukcyjne. Studium metodologiczno-kryminalistyczne*, Zakamycze 2001, s. 179.

[129] Na temat definiowania i relacji między pojęciami: teoria, model, schemat konceptualizacyjny zob. B. Krauz-Mozer, *Teoria polityki*, Warszawa 2005, s. 58 oraz 64.

w socjologii, psychologii i kryminologii, które w wystarczający sposób wyjaśniają mechanizmy zmiany postaw i podejmowania działalności zbrojnej.
5. Istnieje kilka modeli (schematów konceptualizacyjnych) radykalizacji, wyrosłych w oparciu o dorobek psychologii, kryminologii i socjologii. Proces stawania się terrorystą i wyróżnione w nim fazy są w nich ujmowane bardzo różnie. Odmienne mogą być też wnioski dotyczące praktyki działania służb państwowych dotyczące implementacji rozwiązań wypływających z powyższych teorii.
6. Należy zauważyć odmienność procesów radykalizacji członków grup terrorystycznych (procesy rekrutacji, indoktrynacji, konformizm wobec grupy, szkolenie, mobilizacja członków grupy, etc.) a samoradykalizacji jednostek wiodących do działań pojedynczych zamachowców, czyli tzw. „samotnych wilków". Nie należy także odnosić koncepcji radykalizacji do rozpoczęcia aktywności zbrojnej przez tzw. terrorystów-śpiochów.
7. Odmienność znaczenia pojęć i nazewnictwa w różnych krajach może prowadzić do semantycznego chaosu, wpływ amerykańskich koncepcji zwalczania terroryzmu pociąga za sobą przenikanie amerykańskich terminów, które w odmiennym kontekście kulturowym i w innym systemie prawnym mogą mieć znaczenie zgoła różne[130].
8. Wydaje się, że naukowy dyskurs na temat radykalizacji w znacznej mierze służy uzasadnianiu amerykańskich działań przyjętych przez świat anglosaski i legitymizowaniu działań służb specjalnych dążących do poszerzania swych uprawnień i kompetencji, a więc w konsekwencji zainteresowanych poszerzaniem zakresu inwigilacji w społeczeństwie demokratycznym.

Bibliografia

1. Białek T.: Terroryzm. Manipulacja strachem, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2005.
2. Bolechów B.: Procesy radykalizacji mniejszości islamskiej w Unii Europejskiej: od czynników permisywnych do przemocy politycznej (w:) Radykalizacja poglądów religijnych w społecznościach muzułmańskich wybranych państw Unii Europejskiej: Polska – Holandia – Wielka Brytania (red.) D. Szlachter, W. Kaczorowski, Z. Bolechów B.: Terroryzm: aktorzy, statyści, widownie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, ss.399.
3. Borzoła T., Kaczorowski W., Muszyński Z., Potejko P., Chomentowski P., Szlachter D.: Radykalizacja poglądów religijnych w społecznościach muzułmańskich wybranych państw Unii Europejskiej: Polska – Holandia – Wielka Brytania, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.
4. Dietl W., Hirschamann K., Tophoven R.: Terroryzm, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
5. Gartenstein-Ross D., Grosmann L.: Homegrown Terrorists in US and UK: An Empirical Examination of the Radicalization Process, Washington, D.C. 2009, www.defendddemocracy.org.
6. Horgan J.: Psychologia terroryzmu, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

[130] Np. kwestia odmienności w tradycji amerykańskiej i europejskiej znaczenie terminów „liberalizm" albo „nacjonalizm" i „patriotyzm".

7. Krauz-Mozer B.: Teoria polityki, Warszawa 2005.
8. Lawal O. A.: Social-Psychological Considerations in the Emergence and Growth of Terrorism [w:] Ch. E. Stout (red.), Psychology of terrorism T III, London 2002.
9. Muszyński, P. Potejko, P. Chomentowski, T. Borzoła, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.
10. Neumann P.: Preventing Violent Radicalization in America, Washington 2011, www.bipartisanpolicy.org.
11. Sageman M., Leaderless J.: Terror networks in the Twenty First Century, Philadelphia 2008.
12. Silber M. D., Bhatt A.: Radicalization In the West: The Homegrown Threat, New York 2007, www.nypdshield.org.
13. Szostak M.: Sekty destrukcyjne. Studium metodologiczno-kryminalistyczne, Zakamycze 2001.

Liczba znaków ze spacjami: 22516

Informacje o autorze
prof. nadzw. dr hab. Robert Borkowski
Krakowska Akademia im. A. Frycza Modrzewskiego
e-mail: rborkowski@op.pl